

**ЕКСПЕРТНА СЛУЖБА
МВС УКРАЇНИ**

МВС УКРАЇНИ

**КИЇВСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР**

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

**ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ СУДОВОЇ
ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА СУДОВОЇ ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ДОКУМЕНТІВ**

Київ 2023

Аналіз проблемних питань пов'язаних з провадженням судової почеркознавчої та судової технічної експертизи документів, свідчить про наявність багатьох факторів, які негативно впливають на якість та терміни їх виконання. Серед них:

- невідповідність (загальний вигляд, кількість, місце та час вилучення) наданих об'єктів дослідження, тим, що зазначені у постанові про призначення експертизи та у супровідних листах;

- відсутність інформації у фабулі постанови про адресу, місце та час вилучення об'єктів дослідження;

- порушення правил та вимог упакування, збереження і транспортування речових доказів;

- некоректне формулювання запитань, з яких не зрозуміла мета дослідження;

- відсутність дозволу у постановках про призначення судової технічної експертизи документів на руйнування чи пошкодження об'єкту дослідження, якщо це передбачено методами дослідження, застосування яких є необхідним для вирішення поставленого запитання;

- відсутність відповідного порівняльного матеріалу.

Основними завданнями судової почеркознавчої експертизи є:

- **ідентифікаційні** – встановлення конкретного виконавця рукопису або виконання декількох рукописів однією чи різними особами шляхом використання методики судово-почеркознавчої ідентифікаційної експертизи.

- **діагностичні** – встановлення умов виконання рукопису або стану виконавця шляхом застосування методики діагностичної судово- почеркознавчої експертизи.

Об'єктами судової почеркознавчої експертизи можуть бути:

текст - вид рукопису, змістовна сторона якого зафіксована за допомогою буквених, цифрових або змішаних буквено-цифрових позначень, обсягом, відповідно, не менше чотирьох слів, восьми цифр, трьох слів та трьох цифр;

короткий запис - вид рукопису, змістовна сторона якого зафіксована буквеними, цифровими або змішаними буквено-цифровими позначеннями, обсягом, відповідно, до трьох слів та до семи цифр;

підпис - вид рукопису, що відображає прізвище (ім'я, по батькові) особи у вигляді літер та (або) умовних письмових знаків, та виконується з метою посвідчення.

З метою допомоги при призначенні судової почеркознавчої та судової технічної експертизи документів, надаємо основні вимоги до упакування об'єктів дослідження та зразків, правила та вимоги підготовки порівняльного матеріалу, орієнтовний перелік основних питань, які допоможуть ініціаторам призначення

експертиз отримати максимум інформації із наявних об'єктів дослідження.

Вимоги до упакування об'єктів, що направляються на експертизу:

При призначенні судової почеркознавчої та судової технічної експертизи документів об'єкти дослідження та зразки надаються до НДЕКЦ в упаковці, яка забезпечує їх збереження та захист від несанкціонованого доступу і засвідчуються особою у передбаченому законодавчими та нормативними актами порядку.

Вимоги до питань, які ставляться на вирішення почеркознавчої експертизи.

При постановці питань повинні вказуватись: особа, документ та безпосередньо текст, підпис, цифрові записи, що підлягають дослідженню.

Орієнтовний перелік питань, які вирішує судова почеркознавча експертиза:

- «Петровим Сергієм Івановичем чи іншою особою виконаний рукописний текст прибуткового ордера №4 від 15 вересня 2014 року?»

- «Івановим Іваном Петровичем чи іншою особою виконані рукописні записи, що починаються словами "Довожу до Вашого ведома..." та закінчуються словами "...Аноним" анонімки, отриманої 08.05.2014р. головою Вузівської сільської ради?»

- «Однією чи різними особами виконані рукописні записи та підписи від імені Іванова І.І. у розписках від 20.01.2011 та 22.05.2013?»

- «Сидоровим Костянтином Петровичем чи іншою особою виконаний підпис від імені Сидорова К. П. в графі «одержав» накладної №15 від 25 вересня 2014 року?»

- «Чи виконаний рукописний текст розписки Іванова І.І. від 24.04.2014 під впливом «збиваючих» факторів (алкогольне сп'яніння, емоційне збудження, захворювання тощо)?».

Вимоги та правила підготовки порівняльного матеріалу для почеркознавчих досліджень:

Основна умова, якій повинні відповідати зразки почерку та підпису, що надаються для проведення експертизи є їхня достовірність, тобто, вони повинні безспірно (безсумнівно) належати особі, зразки почерку якої надаються на дослідження.

Основними вимогами до порівняльного матеріалу, що надається на дослідження, є відповідна якість та достатня кількість.

Під відповідною якістю розуміється їх зіставлення за: мовою документу; часом виконання; способом виконання; типом, видом документу, характером та

його цільовим призначенням (заява, накладна тощо); матеріалом письма; умовами виконання (однаковий тип письма - букви печатної форми тощо).

Достатня кількість зразків означає такий їх обсяг, котрий забезпечує можливість повного та всебічного зіставлення усіх ознак, які знаходяться в рукописі (почерку, підписі), що досліджується.

При підготовці порівняльного матеріалу для експертного дослідження необхідно дотримуватись загального правила: чим менший об'єм рукопису, що підлягає дослідженню, тим більше повинно бути порівняльного матеріалу.

Експертна практика, в незалежності від об'єктів дослідження, рекомендує, щоб об'єм зразків почерку складав не менш п'яти аркушів паперу формату А4, а підписів не менш 10.

Порівняльний матеріал у вигляді вільних та експериментальних зразків рукопису необхідно обов'язково надавати у всіх випадках призначення почеркознавчих досліджень.

Слідчим чи особою, яка відбирає зразки почерку, повинно бути встановлено вік особи, що перевіряється, її національність, рідна мова, та якими мовами вона ще володіє, освіта (де вчилася, скільки років, який навчальний заклад закінчила, де навчається тощо), професію, звичну для написання руку, стан здоров'я (чи не страждає нервовими чи психічними хворобами), стан зору (чи носить окуляри, чи користується окулярами при листуванні), чи має спеціальні навички щодо малювання, креслення і т.д., та обов'язково проінформувати про це експерта.

Зразки почерку та підписів поділяються на:

1. **Вільні** - рукописи (рукописні тексти та підписи) виконані імовірним виконавцем до скоєння злочину та не у зв'язку з ним.

До них належать: особисті листи, автобіографії та анкети, скарги, поштові листівки, щоденники, заяви, характеристики, матеріали відділу кадрів, пояснення, службові записи, записи в книзі скарг, різні архівні матеріали, телеграми, трудові угоди, записні книжки, рецепти, нотаріальні документи тощо. При виконанні цих документів особа не тільки не знала, але і не передбачала того, що ці рукописи можуть у подальшому використовуватись в якості зразків. Подібні зразки, як правило, виконуються звичайним почерком, без навмисної зміни.

Знайти та вилучити вільні зразки почерку та підпису певної особи можливо за місцем її проживання, роботи, навчання, у родичів, знайомих тощо. При цьому вони повинні бути ретельно перевірені відносно їх виконавця.

Вільні зразки почерку повинні відповідати наступним вимогам:

а) бути виконаними тією ж мовою, що і текст документу, який підлягає дослідженню;

б) відноситися до того ж періоду часу чи з незначним розривом у часі, що і рукописи, які підлягають дослідженню (тобто бути максимально наближеними за часом виконання до досліджуваного документу);

в) бути однаковими за змістом та призначенням (якщо на дослідження знаходять рукописи, виконані у видатковому ордері, то в якості зразків повинні бути представлені рукописи, виконані в аналогічному документі та такого ж змісту);

г) збігатися за матеріалами письма, способом та умовами виконання рукопису (тексту, підписів, цифрових записів): зразки повинні бути виконані однаковим пишучим приладом (олівець, перо, кулькова ручка) і по можливості на тому ж папері (сорт і якість паперу), бути однаковими за темпом і типом письма (скоропис, стилізоване письмо тощо) чи виконаним з переміною пишучої руки (ліворучне письмо), виконаним стоячи, сидячи тощо;

д) бути виконаними у відповідному стані виконавця (в період хвороби тощо).

2. Умовно-вільні - рукописи, виконані після порушення кримінальної справи, безпосередньо у зв'язку з нею, але не спеціально для проведення експертизи. Це можуть бути пояснення, свідчення, заяви, скарги та інші документи.

3. Експериментальні - рукописи, виконані особою, що перевіряється, за пропозицією слідчого або судді спеціально для проведення експертизи.

Для відбору експериментальних зразків слідчий чи суддя, повинні заздалегідь підготувати спеціальний текст у якому б зустрічалися слова та поєднання слів, які містяться в рукописі, що досліджується. Для виконання зразків необхідно відтворити умови, максимально наближені до тих, в яких виконувався рукопис, що підлягає дослідженню (сидячи, стоячи тощо).

Експериментальні зразки рекомендується відбирати неодноразово (не менше трьох разів), з інтервалом від декількох хвилин до декількох годин чи днів - в залежності від обставин справи (для того, щоб особа, що перевіряється, змогла забути варіант попереднього виконання рукопису).

У необхідних випадках до відбору зразків в якості спеціаліста може залучатися експерт-почеркознавець.

Експериментальні зразки почерку відбираються у особи з урахуванням особливостей досліджуваних рукописів (записів та підписів) і питань, що вирішуються.

Слідчому перед одержанням експериментальних зразків необхідно:

а) заздалегідь підготувати матеріал письма, який відповідає документу, що підлягає дослідженню, за якістю, форматом, типом ліновки, чи підібрати бланк, аналогічний бланку документу, а також знаряддя письма, що відповідає тому, яким виконаний текст досліджуваного документа (олівець визначеної твердості і

заточення, тип пера тощо.);

б) скласти текст для диктування, що містить слова, сполучення букв (цифр) і т.д., що є в документі, який підлягає дослідженню (коли в інтересах справи особа, що перевіряється, не повинна знати про те, який саме документ знаходиться в розпорядженні слідчого);

в) якщо у слідчого чи оперативного працівника є дані про те, що досліджувані рукописні записи або підписи виконувалися **в незвичайних умовах**, про що свідчать наявність звивистості, зламів, а також нестійкість розміру і нахилу елементів, необхідно створити спеціальні умови, максимально наближені до умов виконання документу (стоячи, в умовах незадовільної видимості, на стіні, у рукавичках, без окулярів тощо). У таких випадках зразки почерку повинно бути у кількості не менше 5 аркушів, а підпису не менш 20.

До незвичайних умов відносяться як зміни зовнішньої обстановки (поза, матеріал та знаряддя письма, незвичний темп тощо), так і внутрішнього стану особи (хворобливий стан, психічні розлади, стан алкогольного сп'яніння). Для експерта ці обставини мають виняткове значення, внаслідок чого виникає потреба в негайному інформуванні та подальшій консультації експерта-почеркознавця з приводу відбору аналогічних (подібних) експериментальних зразків.

У практиці відомі випадки, коли необхідно встановити виконавця рукописних записів, що виконані з **наслідуванням почерку іншої особи**. У таких випадках на експертизу необхідно направляти як зразки почерку особи, що перевіряється, так і зразки почерку особи, почерку якої наслідували. Бажано знайти документи, текст яких наслідували.

Нерідко виникає необхідність досліджувати рукописні записи, виконані **лівою рукою**. В усіх випадках доцільно відібрати зразки почерку, виконані як лівою, так і правою рукою.

Особливе місце в почеркознавчій експертизі займають цифрові записи. Специфіка матеріалу, що направляється на експертизу, (як правило, обмежений обсяг, порівняно уповільнений темп) вимагає відбору таких зразків почерку, у яких би зустрічалися цифри в різному їхньому сполученні й обов'язково в такому, як вони розташовані в документі, що підлягає дослідженню. Якіснішими зразками, безумовно, будуть вільні. Не менш важливо мати зразки цифрових записів, виконаних експериментально. При одержанні зразків цифрових записів необхідно враховувати особливості досліджуваних цифрових записів (за матеріалом письма, знаряддям, розміром елементів цифр тощо.).

При відборі експериментальних зразків підпису необхідно враховувати наступні особливості.

Підписи в досліджуваних документах можуть бути виконані:

1. Від свого імені.
2. Від імені визначеної існуючої особи.
3. Від імені вигаданої особи.

Про це повинно бути відображено в постанові про призначення експертизи.

На експертне дослідження повинні надаватися:

- а) особисті зразки підпису та рукописних записів особи, що перевіряється;
- б) зразки підписів та рукописних записів особи, від імені якої виконаний підпис;
- г) експериментальні зразки, для одержання яких необхідно скласти текст із словами чи прізвищами, які б містили сполучення літер, що маються в досліджуваному підписі;
- д) зразки підпису та почерку особи, що перевіряється, у всіх різновидах, у тому числі у вигляді записів прізвища особи, від імені якої виконаний досліджуваний підпис;

При відборі зразків підпису у особи, від імені якої виконані підписи, що досліджуються, запропонувати їй виконати свій підпис у всіх варіантах на окремих аркушах по 3-5 підписів на кожному. Виконання всіх підписів на одному аркуші не сприяє виявленню у виконавця всіх варіантів підпису.

У випадках необхідності проведення порівняння не тільки з підписами осіб, від імені яких значаться підписи в документі, а і з почерком іншого ймовірного виконавця, при відборі експериментальних зразків потрібно запропонувати останньому виконати прізвище особи, від імені якої досліджується підпис, не менше 20 разів на різних аркушах. Окрім того, необхідно продиктувати заздалегідь підготовлений текст, у якому б згадувалося прізвище цієї особи неодноразово.

Якщо досліджується підпис від імені вигаданої особи, то при відборі експериментальних зразків необхідно запропонувати особі виконати прізвища вигаданих осіб та підписи (3-5 на кожному аркуші, та не менше 10 аркушів), продиктувати тексти, в яких згадувалися б прізвища вигаданих осіб - такий текст необхідно диктувати 3-4 рази. По закінченню диктовки через деякий час необхідно запропонувати особі виконати підписи від імені цих осіб та написати 3-4 рази інший текст самостійно, без диктовки.

Об'єктами судової технічної експертизи є:

- грошові знаки;
- документи, що засвідчують особу, подію, освіту (паспорт, свідоцтво про народження, одруження, посвідчення водія, дипломи про освіту тощо);
- проїзні документи;
- знаки поштової оплати;

- документи, що обслуговують грошовий обіг (книжки ощадні, чекові, депозитні, чеки грошові, майнові, марки податкові, акцизні, доручення, поліси страхування);
- цінні папери (акції, облігації, ощадні сертифікати, векселя тощо);
- інші документи та цінні папери, передбачені чинним законодавством;
- слідоутворюючі поверхні засобів письма та інших технічних засобів, за допомогою яких виготовляються документи та їх реквізити;
- зміст документів.

Завданням судово-технічної експертизи документів є встановлення способу виготовлення бланку документу, виду друкарської форми, виду та способу друку, типу засобів і пристроїв, за допомогою яких виготовлено документ, ідентифікація друкарських форм, засобів і пристроїв, за допомогою яких виготовлено документ, встановлення способу виготовлення кліше печатки (штампу), встановлення способу нанесення (відтворення) відтиску печатки (штампу), ідентифікація печатки і штампу за їх відтисками, встановлення часу нанесення відтиску печатки (штампу), встановлення послідовності нанесення реквізитів документа (текст, підпис, відбиток).

Судово-технічна експертиза документів вирішує наступні питання:

- «Чи печаткою ТОВ «ОНИС» нанесений відбиток в Накладній від 01.01.2012, зразки відбитків якої надаються?»
- «Яким способом нанесений відбиток печатки (штампа) ТОВ «ОНИС» в Накладній від 01.01.2012?»
- «Чи одним кліше нанесені відбитки печатки (штампа) ТОВ «ОНИС» в Накладних від 01.01.2012 та 12.02.2012?»
- «Чи відповідає бланк свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу серії САК 000001 аналогічним документам, що знаходяться в офіційному обігу країни виробника»? Якщо ні, то яким способом виготовлене дане свідоцтво?»
- «Чи відповідають марки акцизного податку для маркування алкогольних напоїв (тютюнових виробів) дійсним маркам, які перебувають в офіційному обігу на території України? Якщо ні, то яким способом вони виготовлені?»
- «Чи вносились зміни до первинного змісту паспорта громадянина України серії МЕ 010203, виданого на ім'я Іванова В.В. (заміна сторінки, заміна фотокартки, підчистка, дописка тощо)?»
- «Чи виготовлені сторінки договору №82 від 01.02.2013 на одному друкуючому пристрої?»
- «Який первинний зміст тексту, розташованого на зворотній стороні розписки Іванова В.В. від 07.02.2013?»
- «Яка послідовність нанесення реквізитів документа (рукописних

записів (підпису), відбитку печатки, друкованого тексту)?»;

Вимоги та правила підготовки порівняльного матеріалу для судової технічної експертизи документів:

Основними вимогами до порівняльного матеріалу, що надається на дослідження, є відповідна якість та достатня кількість.

Під відповідною якістю розуміється їх зіставлення за: часом виконання; типом, видом документу, матеріалом документа.

Основні вимоги до зразків:

- бланки документів повинні мати однакові вихідні типографські дані та бути виготовлені на одному поліграфічному підприємстві;

- час виготовлення бланку документу повинен бути близьким до часу виготовлення документу, що досліджується;

- бланки документів повинні бути виготовлені з однієї форми та одного набору;

- відбитки печаток чи штампів, які надаються в якості вільних зразків, повинні бути нанесені впродовж короткого проміжку часу (до, після або у той же час) з нанесення відбитків у об'єктах, які досліджуються (визначається за датами створення документів);

- експериментальні зразки відбитків печаток чи штампів повинні бути виконані з використанням аналогічного або близького до аналогічного паперу та фарбової речовини, з різним натиском.

При встановленні послідовності нанесення реквізитів документа чи при встановленні внесення змін у першочерговий зміст документа шляхом переклеювання фотокартки, експертами застосовуються руйнуючі методи дослідження, у зв'язку з чим має бути дозвіл у постановках про призначення судової технічної експертизи документів на руйнування чи пошкодження об'єкту дослідження.

Київський НДЕКЦ МВС